

Тетяна КІЗИМА

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів ім. С. І.Юрія, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, Україна, tetyana.kizyma@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Юрій ХАМИГА

аспірант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, Україна, yurayurist79@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7054-2783

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТЯ

Вступ. В сучасних умовах активне використання новітніх інформаційних технологій, безготівкової форми розрахунків спричинили зростання різного роду проявів шахрайства у фінансовій сфері. Під ризик шахрайських схем нині потрапляють фактично усі сфери суспільних відносин, починаючи від фінансово-кредитної та страхової і завершуючи зовнішньоекономічною діяльністю та мережею Інтернет.

Мета – дослідити теоретико-концептуальні засади фінансового шахрайства, насамперед, з точки зору сучасної фінансової науки, та виокремити економічні, морально-психологічні і правові аспекти цього явища.

Методи. При дослідженні теоретичних засад фінансового шахрайства та його економічного підґрунтя були використані такі загальнонаукові методи, як: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення.

Результати. Констатовано, що фінансове шахрайство – це комплексне, багатогранне економічне явище, яке базується, насамперед, на психологічному підґрунті (саме жадова легкої наживи і непоінформованість є тими людським слабостями, які “підживлюють” фінансове шахрайство). До того ж недосконала правова система сприяє тому, що в державі продовжують доволі активно реалізовувати різноманітні шахрайські схеми. Відтак лише ґрунтовне і системне дослідження фінансового шахрайства як економічного, антисоціального, протиправного (а нерідко й наднаціонального) діяння сприятиме формуванню необхідних умов і впровадженню ефективних заходів для його мінімізації в сучасних умовах.

На основі напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених сформульовано авторське визначення фінансового шахрайства як сукупності економічних відносин, які реалізують юридичні або фізичні особи (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди (особистості, корпоративної чи на користь третіх осіб).

На основі офіційних статистичних даних проаналізовано динаміку кількості та структури злочинів, пов'язаних із фінансовим шахрайством в Україні у 2015–2018 роках, та наголошено на високому рівні їх латентності. Акцентовано на важливій ролі держави у подоланні цього негативного явища.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на ґрунтовному аналізі основних форм і видів фінансового шахрайства, які мають місце в Україні. На нашу думку, це дасть змогу сформуванати цілісну систему заходів, спрямованих на подолання цього негативного явища.

Ключові слова: шахрайство, фінансове шахрайство, економічне підґрунтя фінансового шахрайства, психологічна і правова природа фінансового шахрайства, латентність фінансового шахрайства.

Табл.: 1, бібл.: 31.

Татьяна КИЗЫМА

доктор экономических наук, профессор кафедры финансов им. С. И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, Украина

Юрий ХАМЫГА

аспирант кафедры финансов им. С.И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, Украина

ФИНАНСОВОЕ МОШЕННИЧЕСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОСНОВА

Введение. В современных условиях активное использование новейших информационных технологий, безналичной формы расчетов привели к росту проявлений мошенничества в финансовой сфере. Под риск мошеннических схем в настоящее время попадают фактически все сферы общественных отношений, начиная от финансово-кредитной и страховой и заканчивая внешнеэкономической деятельностью и сетью Интернет.

Цель – исследовать теоретико-концептуальные основы финансового мошенничества, в первую очередь, с точки зрения современной финансовой науки, и выделить экономические, морально-психологические и правовые аспекты этого явления.

Методы. При исследовании теоретических основ финансового мошенничества и его экономической основы были использованы такие общенаучные методы, как: анализ, синтез, индукция, дедукция, абстрагирование, обобщение.

Результаты. Констатировано, что финансовое мошенничество – это комплексное, многогранное экономическое явление, которое базируется, прежде всего, на психологической основе (именно жажда легкой наживы и неосведомленность являются теми универсальными человеческими слабостями, которые “подпитывают” финансовое мошенничество). К тому же несовершенная правовая система способствует тому, что в стране продолжают достаточно активно реализовываться различные мошеннические схемы. Поэтому только основательное и системное исследование финансового мошенничества как экономического, антисоциального, противоправного (а нередко и наднационального) деяния будет способствовать формированию необходимых условий и выработке эффективных мер по его минимизации в современных условиях.

На основании работ отечественных и зарубежных ученых сформулировано авторское определение финансового мошенничества как совокупности экономических отношений, которые реализуются юридическими или физическими лицами (как правило, без насильственных действий) в процессе формирования, распределения и использования финансовых ресурсов (доходов) путем обмана или злоупотребления доверием или служебным положением с целью получения экономической и/или другой выгоды (личной, корпоративной или в пользу третьих лиц).

На основе официальных статистических данных проанализирована динамика количества и структуры преступлений, связанных с финансовым мошенничеством в Украине в 2015–2018 годах, и отмечен высокий уровень их латентности. Акцентировано на важной роли государства в преодолении этого негативного явления.

Перспективы. В дальнейших научных исследованиях предлагается сосредоточить внимание на основательном анализе основных форм и видов финансового мошенничества, которые имеют место в Украине. По нашему мнению, это позволит сформировать целостную систему мер, направленных на преодоление этого негативного явления.

Ключевые слова: мошенничество, финансовое мошенничество, экономическая основа финансового мошенничества, психологическая и правовая природа финансового мошенничества, латентность финансового мошенничества.

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof. Department of Finance named after S. I. Yuriy, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, tetyana.kizyama@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Yurii KHAMYHA

PhD student of the Department of Finance named after S. I. Yuriy, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, yurayurist79@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7054-2783

FINANCIAL FRAUD: THEORETICAL CONCEPTUALIZATION AND ECONOMIC BASIS

Introduction. Intensive development of the world economic processes, contagion of globalization trends, growth of banking and other financial and credit services have led to increase in role of finance in modern life. In addition, an active use of the latest information technologies, cashless form of settlements has led to growth of various types of fraud in the financial sector. Therefore, study of theoretical and conceptual foundations of financial fraud and identification of its most important features is extremely relevant under today's conditions of development of Ukrainian economy.

Purpose of the research is to study the theoretical and conceptual foundations of financial fraud, primarily in terms of modern financial science and distinction between moral and psychological, economic and legal aspects of this phenomenon.

Results. In spite of the fact that the concept of "financial fraud" gradually becomes more used both in Ukrainian scientific environment (even under the condition of absence of its clear legal regulation) in media and the Internet, as well as for objective and systemic research of problems related to financial fraud it is necessary to clarify the essence and content of this concept.

On the basis of the works of domestic and foreign scientists, the author's definition of financial fraud as a set of economic relations, implemented by legal entities or individuals (usually without violent actions), is in the process of formation, distribution and use of financial resources (income) by fraud or abuse of trust or service position for the purpose of obtaining economic and / or other benefits (personal, corporate or in favour of the third parties). Financial fraud as a phenomenon reflects the cash flows between the subjects of financial relations (the fraudster and the victim), which results in receipt of economic benefits by fraudster and losses – a victim of fraudulent activities.

At present, financial fraud is a complex, multifaceted economic phenomenon that is based primarily on a psychological basis (it is thirst for easy money and unawareness that are the universal human weaknesses that “feed” financial fraud). In addition, the imperfect legal system contributes to the fact that various fraudulent schemes continue to be actively pursued in the state. Therefore, only a thorough and systematic study of financial fraud as an economic, antisocial, unlawful (and often supranational) act will contribute to the formation of necessary conditions and the development of effective measures to minimize it under modern conditions.

Psychological, economic and legal nature of financial fraud is characterized. On the basis of official statistics, the dynamics of number and structure of crimes, related to financial fraud in Ukraine in 2015–2018, has been analyzed and highlighted at high level of their latency. The emphasis is made not on the important role of a state in overcoming this negative phenomenon.

Conclusions. *At present, financial fraud is a complex, multifaceted economic phenomenon that is based primarily on psychological basis (namely, thirst for easy money and unawareness are the universal human weaknesses that “feed” financial fraud). In addition, imperfect legal system contributes to the fact that various fraudulent schemes continue to be actively pursued in the state. Therefore, only a thorough and systematic study of financial fraud as an economic, antisocial, unlawful (and often supranational) act will contribute to the formation of necessary conditions and development of effective measures to minimize it under the modern conditions.*

Keywords: *fraud, financial fraud, economic basis of financial fraud, psychological and legal groundwork of financial fraud, latency of financial fraud.*

JEL Classification: G19, G39, K49.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток світових економічних процесів, поширення глобалізаційних трендів, зростання обсягів банківських та інших фінансово-кредитних послуг призвели до підвищення ролі фінансів у сучасному житті. Поряд з цим, активне використання новітніх інформаційних технологій, безготівкової форми розрахунків спричинили зростання різного роду проявів шахрайства у фінансовій сфері. Причому, на переконання фахівців, під ризик шахрайських схем нині потрапля-

ють фактично усі сфери суспільних відносин, починаючи від фінансово-кредитної та страхової і завершуючи зовнішньоекономічною діяльністю та мережею Інтернет [1, с. 231]. Відтак дослідження теоретико-концептуальних засад фінансового шахрайства та ідентифікація його найважливіших ознак є надзвичайно актуальним в сучасних умовах розвитку української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно акцентувати, що в Україні дослідження проблем фінансового шахрай-

ства переважно перебуває у полі зору представників юридичної науки (О. Г. Кальмана, О. Г. Карповича, О. В. Кравченка, О. В. Курмана, Г. А. Матусовського, В. В. Пивоварова, Д. С. Роговенка, Г. М. Чернишова, С. С. Чернявського та ін.), а ось вітчизняна економічна наука (і фінансова зокрема) ці питання, на жаль, практично не досліджує. Так, із переліку дисертацій, захищених в Україні упродовж 1998–2018 рр. і присвячених безпосередньо проблемам фінансового шахрайства, б належать до правничих наук, і немає жодної, яка була б захищена за економічними спеціальностями загалом та спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит зокрема [2].

Парадоксально, але, навіть не зважаючи на ті величезні негативні соціально-економічні наслідки, які спричиняє це явище в сучасному житті, “проблемі фінансового шахрайства присвячено лише декілька абзаців тексту в окремих (!) підручниках з фінансів, а жоден підручник з фінансового права, призначений для студентів економічних спеціальностей, не торкається теми фінансового шахрайства взагалі” [3, с. 44].

Відтак **метою** статті є дослідження теоретико-концептуальних засад фінансового шахрайства з точки зору сучасної фінансової науки та виокремлення морально-психологічних, економічних і правових аспектів цього явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те, що поняття “фінансове шахрайство” поступово стає більш вживаним як в українському науковому середовищі (навіть попри відсутність його чіткого нормативно-правового закріплення), так і в засобах масової інформації та мережі Інтернет, а також з метою об’єктивного та системного дослідження проблем, пов’язаних із фінансовим шахрайством, вважаємо за необхідне з’ясувати сутність та зміст цього поняття.

Передусім зазначимо, що історично в українському варіанті шахраями називали “скритних і нечесних у своїх вчинках людей, хитрюг, махлярів, крутіїв, дурисивітів, ошуканців, пройдисвітів, шельм” [4]. Укладачі Нового тлумачного словника української мови стверджують, що слово “шахрайство” має спільне коріння зі словом “шахер-махер”, що означає “шахрайську операцію; нечесне поводження, гешефт, аферу, махінацію” [5, с. 862]. Тож нерідко у науковому обігу можна зустріти синоніми, які теж характеризують досліджуване нами явище, а саме: афера (“ризикова справа, здійснювана з метою наживи; шахрайство” [6, с. 47]) і махінація (“несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого-небудь; шахрайство” [6, с. 653]).

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує шахрайство як “1) хитрий і спритний обман; крутіїство; ошуканство; 2) заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою” [6, с. 1615].

Кримінальний кодекс України (стаття 190) тлумачить шахрайство як злочин проти власності, який здійснюється через “заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою” [7]. Тобто, у цьому визначенні зроблено акцент на способах заволодіння майном чи правом на нього, а саме: обмані та зловживанні довірою. Відтак можемо стверджувати, що саме ці ознаки відокремлюють шахрайство від інших злочинів проти власності (наприклад, крадіжки). Причому особливістю шахрайства, як злочину проти власності, є те, що його обов’язковою ознакою є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього [8].

Однак вітчизняний науковець С. П. Чорнуцький акцентує на тому, що законодавець визначення шахрайства передбачає “лише

випадки заволодіння чужим майном, оминаючи при цьому факти розтрат такого майна на користь третіх осіб” і подає власне визначення шахрайства як “злочину, який полягає в порушенні визначеного чинним законодавством України порядку фінансування, кредитування й оподаткування господарської діяльності” [9, с. 128]. Проте це визначення, на нашу думку, не є повним, оскільки воно не охоплює такі різновиди реалізації шахрайських схем, як використання платіжних карток, Інтернет-технологій, фінансових пірамід тощо.

Відтак український учений С. С. Чернявський [10, с. 11] наголошує на необхідності більш широкого розуміння поняття “шахрайство”, оскільки ознаки цього злочину притаманні також і низці інших кримінальних дій, які, хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, однак належать до шахрайських прийомів. Так, А. Данн [11] до шахрайських дій зараховує також і такі явища, як ухилення від оподаткування, обман покупців та замовників. П. Яні [12] стверджує, що до шахрайства слід зараховувати дії, пов’язані із заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем. Г. Матусовський [13] до різновидів шахрайства відносить також фіктивне підприємництво і фіктивне банкрутство.

О. Л. Мусієнко зазначає, що “деякі вчені розглядають шахрайство передусім як “білокомірцеві” злочини” [14, с. 8]. Термін “білокомірцевий злочин” вперше ввів у науковий обіг американський професор Е. Сатерленд, який трактував його як “злочин, вчинений респектабельною особою, що посідає високе соціальне становище, під час виконання службових обов’язків” [15, с. 135], зацентрувавши таким чином увагу саме на соціальному статусі суб’єкта та виокремивши високу інтелектуальну складову таких злочинів, внаслідок чого вони нерідко залишаються безкарними. У свою

чергу, Г. Едельгерц визначає “білокомірцевий” злочин як “незаконну дію або серію незаконних дій, вчинених без застосування фізичної сили, з метою одержання за допомогою приховування або обману грошей чи майна, ухилення від платежів або відшкодування збитків, отримання економічних чи інших вигід” [16, с. 5], акцентуючи на вчиненні злочину без застосування фізичної сили та погрози насильства.

Міжнародна аудиторська компанія “Price waterhouse Coopers” трактує шахрайство як навмисний обман з метою розкрадання грошових коштів, майна або законних прав [17, с. 15].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE) фіксує визначення шахрайства в організаціях (або так званого “корпоративного” шахрайства) як “використання службового становища з метою особистого збагачення шляхом навмисного неналежного використання або зловживання ресурсами й активами організації-роботодавця” [18, с. 9].

Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств виокремлює шахрайство щодо видатків та доходів бюджету ЄС [19], маючи на увазі навмисне допущення порушень, які призвели до незаконного використання коштів та незабезпечення їх збереження, що спричинило втрату цих ресурсів, або ж порушення, що призвели до зменшення (недоотримання) доходів бюджету ЄС. С. П. Чорнуцький, деталізуючи вищевикладене визначення, стверджує, що “під цим терміном розуміють втрачені для ЄС кошти чи потенційні доходи, допущені внаслідок незаконних дій чи бездіяльності посадових осіб з метою отримання ними чи третіми особами вигоди” [9, с. 128]. Однак принагідно зазначимо, що “кошти чи потенційні доходи” не доцільно називати шахрайством, адже вони можуть

бути лише певними наслідками шахрайських дій.

Беззаперечним є факт, що в сучасних умовах стрімко зростає роль фінансів, фінансових відносин практично у всіх сферах суспільного життя. На думку вчених, “упродовж останніх десятиліть фінанси зі специфічного інструменту обслуговування економічних процесів перетворилися на потужний важіль сучасного розвитку суспільства, стаючи самостійним сегментом, ключовою ланкою економіки з колосальним потенціалом” [20, с. 3]. Відтак зростаюча роль фінансів дає підстави для дослідження фінансового шахрайства як окремого явища, притаманного сучасним економікам.

Як було зазначено вище, лівова частина наукових публікацій з проблематики фінансового шахрайства належить саме дослідникам у царині юридичної науки. Так, вітчизняний учений С. С. Чернявський під фінансовим шахрайством розуміє “систему взаємопов’язаних суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна чи набуття права на майно шляхом обману або зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових фондів (фінансових ресурсів) держави, суб’єктів господарювання та фізичних осіб” [21, с. 97].

Український науковець О. Г. Карпович наводить більш деталізоване визначення фінансового шахрайства, а саме як “кримінально-караних дій у сфері грошового обігу, таких як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних та громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів та несплати податків, фальсифікації облікових та розрахункових платіжних документів, отримання незакон-

ного прибутку від виплати занижених та отримання завищених відсотків за операціями кредитування, страхування, збереження грошових коштів або від фінансових угод між громадянами” [20, с. 19–20].

Г. М. Чернишов під фінансовим шахрайством розуміє “кримінологічне явище, що являє собою злочинну діяльність та виражається у системі кримінально-караних та легальних дій, які вчиняються шляхом обману або зловживання довірою в процесі формування, розподілу та використання грошових фондів з метою здобуття матеріальної вигоди” [1, с. 233].

Кримінальний кодекс України (стаття 222) оперує поняттям “шахрайство з фінансовими ресурсам”, яке визначає як “надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АР Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків” [7]. При цьому потрібно наголосити, що вищевизначене визначення шахрайства з фінансовими ресурсами охоплює лише спектр шахрайських дій щодо фінансових ресурсів держави або господарюючих суб’єктів, оминаючи при цьому шахрайські посягання на фінансові ресурси громадян, а також не передбачає низки інших шахрайських дій (скажімо, таких, як: корупція, хабарництво, незаконне привласнення майна, викрадення персональних даних з метою подальшого отримання доходів тощо).

С. П. Чорнуцький під фінансовим шахрайством пропонує розуміти “умисні дії особи (юридичної, фізичної) чи кола осіб, які призводять до порушення норм чинного законодавства України, з метою отримання доходу, благ тощо” [9, с. 128].

О. В. Бура та І. І. Добровольська дають визначення фінансовому шахрайству як “виду економічного шахрайства, спрямо-

ваного на розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою в сфері відносин з формування, розподілу і використання фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин” [22].

Відтак, беручи до уваги напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, сформулюємо власне визначення фінансового шахрайства як сукупності економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб). Фінансове шахрайство як явище відображає грошові потоки між суб'єктами фінансових відносин (шахраєм та жертвою), в результаті яких відбувається отримання економічних вигід шахраєм та збитків – жертвою шахрайських дій.

Принагідно зазначимо, що сутність фінансового шахрайства варто досліджувати з урахуванням того, що його природа базується на правовому, економічному та психологічному підґрунтях [3, с. 44].

На нашу думку, первинним підґрунтям для виникнення та поступового поширення шахрайських схем є саме психологічні чинники, на яких і тримається цей вид обману. Загальновідомо, що тривалий час в економічній теорії (і зокрема в неокласичній теорії середини ХІХ ст.) домінували положення про раціональний характер економічної поведінки людини, оскільки саме завдяки її інтелекту, розуму та раціональним діям досягалися вагомі успіхи в економічному розвитку. Однак з розвитком економічної течії інституціоналізму принцип раціональності в економічній поведінці людини уже не вважався абсолютним, відтак представ-

ники інституціональної теорії (Т. Веблен, Дж. Гобсон, Д. Коммонс, У. Мітчелл, Д. Норт, Дж. Ходжсон) наголошували на ірраціональному характері людської поведінки, у тому числі й у сфері економіки та фінансів [23, с. 32]. Яскравим свідченням правдивості цієї тези є сучасна реальність та економічна практика. Адже, незважаючи на постійні застереження засобів масової інформації та інших джерел щодо різноманітних шахрайських схем, а також (як це не парадоксально) нерідко власний негативний досвід, люди й надалі продовжують вкладати кошти у різного роду шахрайські проекти. На думку фахівців, основна причина полягає в тому, що “люди завжди будуть прагнути легких грошей, і навряд чи це прагнення коли-небудь зникне” [24]. Тому, безперечно, виникнення фінансових афер та масових шахрайств, спричинене бажанням людей швидко й легко отримати кошти, насамперед, ґрунтується на звичайній людській жадібності.

Появу численних фінансових шахрайських схем на тлі тотальної недовіри до держави загалом та фінансових інституцій зокрема, експерти пояснюють також і наявністю так званого “феномену довіри” [25], який демонструє, що люди за своєю природою схильні довіряти один одному і ставитися один до одного без особливого упередження. Проте саме цей фактор є водночас доволі тонкою межею людських взаємин у житті та бізнесі. Тому користюлюбні шахраї саме на нього роблять ставку і маніпулюють довірою оточуючих [24].

Відтак можемо стверджувати, що саме довіра, жадоба легкого збагачення, а також низький рівень фінансової грамотності громадян, їх небажання навчатися і розумітися на фінансово важливих речах – є тими основними чинниками, котрі не дають змоги подолати цю проблему навіть в економічно розвинених та законодавчо “прихильних” до громадян країнах.

Безумовно, фінансово-шахрайські проекти мають також і економічне підґрунтя. Практика доводить, що їхня кількість суттєво зростає саме в умовах економічних криз, адже нестабільна фінансова ситуація в державі призводить до масового банкрутства банків, закриття багатьох підприємств (тобто скорочення робочих місць), втрати довіри до традиційних видів інвестування, можливості вберегти та заробити гроші. Тому в такій ситуації будь-яка, навіть повністю абсурдна, авантюра здається виходом із неї, і люди, не замислюючись, беззастережно спокушаються на легкі способи отримання заробітку. Однак варто наголосити, що і в періоди економічної стабільності шахрайство теж продовжує “процвітати”, адже в людей у цей період зростають доходи та, водночас, втрачається пильність. Окрім того, стрімкому поширенню шахрайських схем в сучасних умовах сприяють і низка інших факторів економічного характеру: велике розмаїття фінансових інструментів (видів грошей, цінних паперів, фінансових послуг); стрімке зростання обсягів фінансових трансакцій; зникнення кордонів для вільного переміщення грошей, товарів і послуг в процесі глобалізації, що провокує зростання транснаціональної фінансової злочинності. Відтак у пошуках інструментів збереження й отримання додаткових коштів особливо довірливі інвестори потрапляють у пастки шахраїв.

І, зрештою, поширення фінансового шахрайства відбувається на тлі відповідного правового підґрунтя, пов’язаного із недосконалою законодавчою базою. Як зазначалося вище, статті 190 і 222 Кримінального кодексу України [7], даючи визначення шахрайству та шахрайству з фінансовими ресурсами, прямо не визначають жодних операцій, пов’язаних із привласненням коштів громадян. Хоча серед порушень, які

лише опосередковано можуть призвести до фінансових втрат громадян, статті Кримінального кодексу України [7] виокремлюють: фіктивне підприємництво (стаття 205 ККУ); зайняття гральним бізнесом (стаття 203 ККУ, Закон України “Про заборону грального бізнесу в Україні”); доведення до банкрутства суб’єкта діяльності (стаття 219 ККУ); доведення банку до неплатоспроможності (стаття 218 ККУ); незаконне використання інсайдерської інформації (стаття 232 ККУ); збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (стаття 199 ККУ); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима (стаття 200 ККУ); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи (стаття 220 ККУ).

Однак, як впливає із наведеного вище переліку, діяльність більшості інвестиційних структур (у т. ч. фінансових пірамід), які пропонують громадянам вкладати кошти і на початках можуть дійсно сплачувати великі відсотки, не підпадає під жодне із зазначених порушень. Відтак, логічним є висновок про те, що операції фінансових шахраїв не суперечать нормам українського законодавства. І навіть якщо дії окремих із них будуть кваліфіковані як шахрайські, то порушники можуть відповідати за такі дії лише сплатою штрафу, сума якого є значно нижчою за розмір шахрайської винагороди [3, с. 45].

Принагідно зазначимо, що наприкінці 2013 р. Верховна Рада України спробувала прийняти (проте лише у першому читанні) Закон “Про заборону фінансових пірамід в Україні” [26]. Однак, за твердженням фахівців, навіть у випадку прийняття закону проблема б не вирішилася, адже згаданий законопроект зміг би перешкодити створенню

лише класичних фінансових пірамід, які працюють за старими схемами, однак був би абсолютно безсилим проти новітніх.

Таким чином, маємо усі підстави стверджувати, що нині чинне вітчизняне законодавство, насамперед, “цікавлять лише правопорушення щодо держави та органів влади” [3, с. 44], адже в сучасних вітчизняних реаліях фінансове шахрайство на законодавчому рівні жорстко не обмежене. Відтак одним із першочергових завдань державної фінансової політики в Україні має стати усунення законодавчих прогалин у цій царині.

Варто зазначити, що у переважній більшості випадків шахрайські дії стосовно незаконного отримання фінансових ресурсів здійснюються групою осіб або організованими злочинними угрупованнями, які мають розгалужені зв'язки не лише на території України, а й за кордоном. Ініціаторами та виконавцями таких правопорушень, як правило, є особи, котрі мають ґрунтовні економічні знання та володіють певним досвідом практичної роботи, маючи широкі зв'язки в органах державної влади та управління. До таких осіб належать “білокомірцеві” злочинці, які здійснюють шахрайські дії без застосування насильства, використовуючи неправдиву інформацію з метою отримання відповідної фінансової винагороди. Науковці стверджують, що “такі особи за своїм суспільним становищем належать переважно до класу підприємців; є фахівцями, як правило, високого або середнього рівня у сфері фінансово-кредитних відносин; у більшості випадків добре орієнтуються в законодавстві (передусім податковому, банківському, фінансовому); мають хороші знання з бухгалтерського обліку; часто такі особи мають досвід роботи на певних державних посадах. Відтак нерідко виявлення та боротьба із певними шахрайськими схемами пов'язані із серйозною протидією

з боку зацікавлених осіб і відповідних відомств” [27, с. 128–129].

Необхідно акцентувати, що нині недостатньо лише констатувати різноманітність проявів фінансового шахрайства. Потрібно модернізувати вектори державної фінансової політики, спрямовані на подолання цього негативного явища. Адже, як справедливо зазначають учені, “не викликає сумніву, що шахрайству в найближчому майбутньому приготовлені найбільші цифри в статистичних звітах... Скоро домінуючим засобом стане зняття інтелектуальне, хитрощі, обман, а це означає, що соціальна сторона шахрайства є дуже привабливою” [28].

Слід відмітити, що у вітчизняній фінансовій науці та практиці майже відсутні офіційні статистичні дані стосовно показників фінансового шахрайства, оскільки це поняття фактично відсутнє в українському законодавстві, чого не можна сказати про зарубіжну фінансову науку та практику боротьби із цим видом злочинності. Так, Федеральне бюро розслідувань США в офіційних звітах серед економічних (так званих “білокомірцевих”) злочинів виокремлює інформацію щодо показників фінансового шахрайства [29].

Проте заради справедливості зазначимо, що певні підрозділи, які дотичні у своїй діяльності до досліджуваної нами тематики, в Україні у складі Міністерства внутрішніх справ теж функціонують, а саме: спеціалізований підрозділ (зокрема, у Карному розшуку) по боротьбі із шахрайством (який в основному займається тими видами шахрайства, які безпосередньо стосуються пересічних громадян), відділ по боротьбі з економічною злочинністю (який більшою мірою займається випадками “відмивання” бюджетних коштів, великими шахрайствами, службовими підробками тощо), а також відділ по боротьбі з кіберзлочинністю (який загалом відстежує Інтернет-простір,

зокрема ситуації, ймовірно пов'язані із шахрайськими схемами). Також, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1110-2017-п “Про запровадження національного механізму координації взаємодії органів державної влади з метою захисту фінансових інтересів України та Європейського Союзу”, саме на Міністерство внутрішніх справ України було покладене завдання забезпечити виконання функцій Національного контактного пункту з організації взаємодії з Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF) та Європейським судом аудиторів.

Однак необхідно зауважити, що в Україні, на жаль, правоохоронцям вдається розкривати не більше 15–20% усіх випадків фінансових шахрайств, що можна пояснити як великою напруженістю в роботі правоохоронних органів, пов'язаною зі складною соціально-економічною та політичною ситуацією в державі, спричиненою військовими діями на сході країни, так і правовим нігілізмом наших громадян та надзвичайною спритністю, хитрістю і шахрайською “витонченістю” сучасних аферистів [30].

Так, згідно з даними Державної служби статистики України, злочини, які правоохоронці кваліфікують безпосередньо як

шахрайство, становлять близько 7–8% загальної кількості злочинів в Україні, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 1,7–2,1% (табл. 1).

Однак можемо припустити, що наведені цифри все ж не відображають реальні кількості шахрайських злочинів в Україні, оскільки шахрайство характеризується високим рівнем латентності, тобто значну кількість випадків шахрайства не фіксують правоохоронні органи.

Висновки. На жаль, в сучасних умовах фінансове шахрайство стрімко поширюється. Адже інтенсивно розвиваються цифрові технології, які охопили практично усі сфери життєдіяльності суспільства, у повсякденному житті активно використовують Інтернет, безготівкові розрахунки тощо. Водночас саме ці новації нерідко й “беруться на озброєння” шахраями для скоєння економічних злочинів.

Нині фінансове шахрайство – це комплексне, багатогранне суспільно-економічне явище, у поширенні якого вагому роль відіграють, насамперед, економічні чинники, які провокують особливо довірливих громадян до пошуку легких способів заробітку. До того ж, недосконала правова система теж сприяє тому, що в Україні продовжують

Таблиця 1

Динаміка кількості та структури злочинів в Україні у розрізі груп, безпосередньо пов'язаних з шахрайством, у 2015–2018 рр. *

	2015 р.		2016 р.		2017 р.		I піврічч. 2018 р.	
	тис.	%	тис.	%	тис.	%	тис.	%
Загальна кількість злочинів – всього	565,2	100	592,6	100	523,9	100	487,1	100
з них:								
шахрайство**	46,0	8,1	46,1	7,8	37,1	7,1	19,2	6,8
привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	10,2	1,8	9,8	1,7	10,8	2,1	10,8	2,2

* Складено на основі [31].

** У показник включено статті 190 і 222 Кримінального кодексу України [7].

доволі активно реалізовувати різноманітні шахрайські схеми. Цей фінансовий феномен базується і на психологічному підґрунті, оскільки саме жадоба легкої наживи і непоінформованість є тими універсальними людськими слабостями, які “підживляють” фінансове шахрайство.

Таким чином, лише ґрунтовне і системне дослідження фінансового шахрайства як економічного, антисоціального, протиправного (а нерідко й наднаціонального) діяння сприятиме формуванню необхідних умов і виробленню ефективних заходів для його мінімізації в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Чернишов Г. М. До питання про визначення фінансового шахрайства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. 2014. Вип. 26. С. 230–234.
2. Автореферати дисертацій. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. URL : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe>
3. Бечук Л. А. Правові основи фінансового шахрайства: причини розквіту та соціально-економічні наслідки. Наукові праці. Економіка. 2015. Вип. 253. Т. 265. С. 44–48.
4. Бостан Л. М., Кохановська О. І. Історико-правові основи шахрайства як кримінально караного діяння. URL : <http://boOk.net/index.php?р=achapter&bid=18804&chapter=1>
5. Новий тлумачний словник української мови : в 4. т. / за ред. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2000. Т. 4. 966 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.
7. Кримінальний кодекс України : Кодекс за № 2341-III від 5 квітня 2001 р. (зі змінами і доповненнями). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>
9. Чорнуцький С. П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. Економіка та держава. 2011. № 7. С. 127–131.
10. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.09.09 / Чернявський Сергій Сергійович; Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2010. 34 с.
11. Данн А. Жулики, мошенники, аферисти: наставлення простофилям и инструкции мошенникам : Кн. 1. Санкт Петербург : Политехника, 1996. 185 с.
12. Яни П. С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность. Москва, 2002. 136 с.
13. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
14. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 168 с.
15. Sutherland E. H. Is “White collar crime” crime? American Sociological Review. 1945. Iss. 10. P. 132–139.
16. Hazel Croall. White collar crime: criminal justice and criminology. Buckingham – Philadelphia, 1994. 127 p.
17. Price waterhouse Coopers Україна. Всемирный обзор экономических преступлений. URL : http://www.pwc.com/en_UA/ua/services/forensic/assets/gecs_2011_report_ukraine_rus.pdf
18. The Association of Certified Fraud Examiners. The Report to the Nation on Occupation Fraud and Abuse. Austin : ACFE, 2018. URL : <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>
19. Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств: Акт Ради ЄС від 26 липня 1995 року. URL : www.liga.net
20. Карпович О. Г. Актуальные уголовно-правовые проблемы с финансовым мошенничеством

ством : монографія. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Москва : Закон и право, 2011. 271 с.

21. Чернявський С. С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. Науковий вісник Київського національного університету вступішніх справ. 2008. № 6. С. 89–100.

22. Бура О. В., Добровольська І. І. Фінансове шахрайство в Україні та заходи протидії. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2879>

23. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : монографія. Київ : Знання, 2010. 431 с.

24. Сахневич С. Ключові фактори виникнення фінансових маніпуляцій, пірамід та масових спекуляцій. Innovations.com.ua. 2011.01.12. URL : <http://innovations.com.ua/ua/articles/14390/temp>

25. Феномен фінансових пірамід. Експерти радять захищатися від подібних шахрайських схем самостійно. Хрещатик. URL : <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/1346179696.html>

26. Про заборону фінансових пірамід в Україні : Проект Закону України за № 2700 від 3 квітня 2013 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46406

27. Мудряк Т. О. Особливості розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Міжнародний юридичний вісник : зб. наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби України. 2014. Вип. 1. С. 128–133.

28. Фойницький І. Я. Мошенничество по русскому праву. Сравнительное исследование. Электронная библиотека. URL : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum4088>

29. FBI Reports and publication. URL : <http://www.fbi.gov/stats-services/publications>

30. Найпоширеніші шахрайства, пов'язані з грошима і фінансами. URL : <http://groshi-v-kredit.org.ua/najposhyrenishi-shahrajstva-povyazani-z-hroshyma-ta-finansamy.html>

31. Стан злочинності в Україні у 2015–2018 роках. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Chernyshov, H. M. (2014). Do pytannia pro vyznachennia finansovoho shakhrajstva [On the issue of defining financial fraud]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, 26, 230–234 [in Ukrainian].

2. Avtoferaty dysertatsii. Oficiyni sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. Vernadskoho [The official website of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky]. Available at: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe>.

3. Yevchuk, L. A. (2015). Pravovi osnovy finansovoho shakhrajstva: prychny rozkvitu ta sotsialno-ekonomichni naslidky [The legal basis of financial fraud: causes of prosperity and socio-economic consequences]. Naukovi pratsi – Scientific Works, 253, 44–48 [in Ukrainian].

4. Bostan L.M., Kokhanovska O.I. Istoryko-pravovi osnovy shakhrajstva yak kryminalno karanoho diiania [Historical and legal foundations of fraud as a criminal act]. Available at: <http://boOk.net/index.php?p=achapter&bid=18804&chapter=1/>.

5. Yaremenko, V. (Ed). (2000). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the ukrainian language]. (Vols. 1-4). Kyiv: Akonit [in Ukrainian]

6. Busel V. T. (Ed.). (2007). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks za № 2341-III vid 5 kvitnya 2001 r. (zi zminamy i dopovnenniamy) [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April, 5). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

8. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochynty proty vlasnosti: Postanova plenumu Verkhovno-go Sudu Ukrainy vid 06.11. 2009 roku №10 [On judicial practice in cases of crimes against property: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]. (2009, November, 6). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

9. Chornutskyi, S. P. (2011). *Sut i metodyka vyvialnennia faktiv finansovoho shakhraistva* [The essence and method of revealing facts of financial fraud]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 7, 127–131 [in Ukrainian].
10. Cherniavskiy, S. S. (2010). *Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraistva* [Theoretical and practical principles of the method of investigation of financial fraud: author's abstract]. (Thesis 12.09.09). Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
11. Dann, A. (1996). *Zhuliki, moshenniki, aferisty: nastavleniya prostofilyam i instruksii moshennikam* [Swindlers, swindlers, swindlers: instructions to duffers and instructions to swindlers]. SPb.: Politekhnika [in Russian].
12. Yani, P. S. (2002). *Moshennichestvo i inye prestupleniya protiv sobstvennosti: ugovornaya otvetstvennost* [Fraud and other crimes against property: criminal liability]. Moscow [in Russian].
13. Matusovskiy, G. A. (1999). *Ekonomicheskiye prestupleniya: kriminalisticheskiy analiz* [Economic crimes: forensic analysis]. Kharkov: Konsum [in Russian].
14. Musienko, O. L. (2010). *Teoretychni zasady rozsliduvannia shakhraistva v suchasnykh umovakh* [Theoretical foundations of fraud investigation in modern conditions]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Sutherland E. H. (1945). Is "White collar crime" Crime? *American Sociological Review*, 10, 132–139.
16. Hazel Croall. (1994). *Whitecollarcrime: criminal just ice and criminology*. Buckingham – Philadelphia.
17. Price water house Coopers Ukraine. Available at: http://www.pwc.com/en_UA/ua/services/forensic/assets/gecs_2011_report_ukraine_rus.pdf
18. The Association of Certified Fraud Examiners. *The Report to the Nation on Occupation Fraud and Abuse*. (2018). Austin: ACFE. Available at: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>
19. *Konventsiiia shchodo zakhystu finansovykh interesiv Yevropeyskykh spivtovarystv: Akt Rady YeS vid 26 lypnia 1995 roku* [Convention for the protection of the financial interests of the European communities: act of the council of the EU]. (1995, July, 26). Available at: www.liga.net.
20. Karpovich, O. G. (2011). *Aktualnyie ugovorno-pravovyye problemy s finansovym moshennicestvom* [Actual criminal law problems with financial fraud]. Moscow: YUNITI-DANA [in Russian].
21. Chernyavskiy, S. S. (2008). *Naukovi osnovy rozrobky kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraistva* [Scientific fundamentals of development of forensic methods of investigation of financial fraud]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho nacionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Kiev National University of Internal Affairs*, 6, 89–100 [in Ukrainian].
22. Bura, O. V., Dobrovolska, I. I. *Finansove shakhraistvo v Ukraini ta zakhody protydii* [Financial fraud in Ukraine and countermeasures]. Available at: <http://libfor.com/index.php?newsid=2879>.
23. Kizyma, T. O. (2010). *Finansy domogospodarstv: suchasna paradygma ta dominanty rozvytku* [Household finance: modern paradigm and developmental trends]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
24. Saxnevych, S. (2011). *Kliuchovi faktory vynykennia finansovykh manipulyatsii, piramid ta masovykh spekulyatsii* [Key factors for the emergence of financial manipulation, pyramids and mass speculation]. Available at: <http://innovations.com.ua/ua/articles/14390/temp>.
25. *Fenomen finansovykh piramid. Eksperty radiat zakhyshchatysia vid podobnykh shakhraiskykh skhem samostiino* [The phenomenon of financial pyramids. Experts advise to defend themselves against such fraudulent schemes]. Available at: <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/1346179696.html>.
26. *Pro zaboronu finansovykh piramid v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy* [On the prohibition of financial pyramids in Ukraine: Draft Law of Ukraine]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46406.
27. Mudryak, T. O. (2014). *Osoblyvosti rozsliduvannia shakhraistva z finansovymy resursamy* [Features of fraud investigation with financial resources]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk*

naukovykh prats Nacionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – International Legal Bulletin: Collection of Scientific Papers of the National University of State Tax Service of Ukraine, 1, 128–133 [in Ukrainian].

28. Foyntitskiy, I. YA. Moshennichestvo po ruskomu pravu. Sravnitelnoye issledovanie [Fraud under the Russian law. Relatively research]. Available at: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum4088>.

29. FBI Report sand publication. Available at: <http://www.fbi.gov/stats-services/publications>

30. Najposhyrenishi shakhraistva, poviazani z hroshyma i finansamy [The most widespread fraud involving money and finances]. Available at: <http://groshi-v-kredit.org.ua/najposhyrenishi-shahrajstva-povyazani-z-hroshyma-ta-finansamy.html>.

31. Stan zlochynnosti v Ukraini u 2013–2018 rokah [The state of crime in Ukraine in 2013-2018]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2019.